

BUDA FERENC

Világ, világom

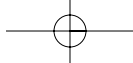
XIII.

Halogatom, csak halogatom, mint aki egy hideg és zavaros nagy víz riasztóan barát-ságtalan közegébe akarna belelábolni, de roppant nebezen szánja rá magát az első lépésre, mivelhogy eleve tart a másodiktól s persze a harmadiktól meg a kietlen mélységek felé közelítő rákövetkezőktől is – szóval: tétován, vonakodva készülődöm már napokbetek óta, hogy tőlem telhető módon és mértékben számot adjak életem, életünk egy viszszatekintve is fájó, válságos szakaszáról. Serdiülököröm képlékeny kezdete körül vált egyre érzékelhetőbbé s nyilvánvalóbbá az a veszély, amelynek közeledtére bizonyos jelek és jelenségek gyakori ismétlődésén s az emiatt időnként rám törő rossz hangulaton kívül eleinte alig utalt valami, de ami csakhamar kevés híján családunk végleges szétbullásához vagy legalábbis kettészakadásához vezetett. Kevésszer, keveset s kevesek előtt beszéltem erről ez idáig, írni pedig nem írtam róla soha. Talán a hallgatástól-elhallgatástól várható (!) felejtés tévhite tartott vissza tőle hosszú időn át, hogy mások vagy akár magam előtt szóba hozzam? Meglehet. Igazából csak a hozzám legközelebb álló emberi lénynek: feleségemnek – a tartalmi lényeket még pontosabban megvilágító kifejezéssel: asszonyfelemnek – mondtam el ama időszak néhány mozzanatát. Azt nem ígérhetem most sem, hogy ez a kései beszámoló ezúttal maradéktalanul kiteljesedik. A hézagok, kibagyások tekintetében természetesen okkal hivatkozhatnám hat évtized hegypusztító, ugyanakkor löszrétegeket felhalmozó, homokbuckákat összehordó, szakadatlan munkájára: az egykor volt dolgok bizonyos részét szertevitte, más részét lefedte, eltakarta az idő. Ez azonban – még ha valóban így van is – csak hiú mentség, olcsó kifogás volna részemről. Hisz egyszerűen arról van szó, hogy nem tudok s nem akarok még ma sem mindent elmondani, kimondani (a „nem tudok” s a „nem akarok” oksági kapcsolata itt oda-vissza működik), mert úgy érzem: Szüleim közös életének kínos és kiábrándító aprólékos részletei nem tartoznak a kívülállókra. (Legalábbis azonosítható módon. Másképp vetődne fel a kérdés, ha „kitalált” regényként írnám meg történetüket; erre azonban életem hátralevő részében már aligha kerül sor.) Így hát – mivel a belső gátak nem készek bennem mindenestül felszakadozni – be kell látnom: sem eléggé „epikus” nem vagyok a teljes feltáráshoz, sem pedig kellőképp „lírikus” a leplezetlen kitérüléshöz. Am ez maradjon az én egyszemélyes drámám.

* * *

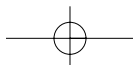
Apám új szolgálati helye, a piac, nagymértékben különbözött a korábbiaktól. Félhomályos folyosók, négy fal közé szorított, aktaszagú irodahelyiségek helyett két utcára kiterjedő szabad és tágas térség, zöldséggel, gyümölcsrel, kertek és szántóföldek terményeivel megrakott kosarak s elárúsító asztalok hosszú sorai, a háború utáni ínségre szinte rácsapoló mindennapos bőség – főként a nyár elejétől

ősz közepéig kitartó főszezonban –, s ami az egészet betetőzte, kikerekítette: emberek napról napra visszatérő, ám egyben folytonosan más-más arcokat is felvillantó, változatos sokasága vette körül. Nem mondhatni, hogy munkanapjairól bőbeszédű beszámolókat tartott volna odahaza – a túlzásba vitt közlékenység különben sem volt jellemző rá soha –, de elejtett szavaiból arra lehetett következtetni, hogy a megváltozott feladatkör nem okoz számára különösebb gondot, s hogy szemlátomást jól érzi magát az új környezetben. Munkanapja természetesen nem ért véget a piac dél körüli berekesztésével: utána még jelentést kellett tennie, s elszámolnia a hivatalban. E záróaktust eleinte igyekezett lehetőség szerint rövidre fogni, s mivel a munkáját kifogástalanul végezte mindig, felettesei nem erőltették, hogy a délutánt is ott töltsse. Hetek-hónapok teltével azonban megváltozott a helyzet. Mind gyakrabban fordult elő, majd rendszeressé vált, hogy benn kellett maradnia – mint mondta – túlórázni. Anyámnak már ez sem tetszett, hisz korábban elég ritkán fordult elő ilyesmi, s otthon a ház körül meg a kertben is lett volna férfikézre váró tennivaló épp elég (amit egyébként Apám máskor soha nem szokott elhanyagolni), s mivel kérdezősködéseire eleinte csak kitérő, majd kifejezetten goromba válaszokat kapott, felütötte fejét benne az amúgy is ébredező gyanú. Hogy erre a gyanakvásra a korábbi években történtek mennyi alapot szolgáltatottak, azt ma már nehéz lenne megállapítani. Annyi bizonyos, hogy váltakozó gyakorisággal, de bizony voltak közöttük nézeteltérések, amióta csak visszaemlékszem, s ezek hevében Anyám nemegyszer Apám szemére lobbantotta, kivel, melyik nővel – s a név mellé még egy nem épp hízelgő jelző járt – látta vagy hallotta őt itt vagy ott ezt vagy azt csinálni. Nem tudom, mi volt s mi nem volt valós mindabból, amit elősorolt. Ennyi év után, némi élettapasztalat s emberismeret birtokában ma úgy gondolom, Anyám szemrehányásai bizonyára részben eltúloztak voltak. Viszont, igaz, ami igaz: a később történtek ismeretében Apám teljesen vétlen voltáért sem tenném tűzbe a kezemet. Annyi még azért idekívánkozik kiegészítő magyarázatképp, hogy a kapcsolatukat elejétől végig újra meg újra megkeserítő összhanghiány elsősorban a jellemükből fakadt, de nem azért, mivel annyira különböző alaptermészetűek voltak (közhelyszámba menő megfigyelés szerint az ellentétek nem csupán vonzzák, de gyakran ki is egészíthetik egymást), hanem mert ezek az eltérések a maguk jellegénél fogva váltak lépten-nyomon összeütközés forrásaivá: Apám például – jóllehet maga is sértődékeny volt – igen kevésbé hajlott rá, hogy tekintettel legyen a másik fél érzékenységére, Anyám viszont a kelletténél gyakrabban szerette felhánytorgatni korábbi sérelmeit. Így aztán ahelyett, hogy a régi sebek lassacskán beforradtak volna, minduntalan felszakadtak, s közben persze újak is keletkeztek óhatatlanul. Egyetlen dolog volt, amiben meggyeztek talán túlságosan is: egyikük sem akart a másiknak engedni. Mindenesetre: azt a kisgyereket, aki akkor voltam, majd a pár esztendővel korosabb kamasz fiút igen megviselték ezek az időnként gyűlölködésbe torkolló, áldatlan civakodások. Ráadásul a levegőben vibráló feszültséget jó előre megéreztem, mint kutya a zivatar közeledtét, s jobban szenvedtem tőle, mint bármilyen addig látott-tapasztalt földi vagy elképzelt kozmikus kataklizma fenyegető előjeleitől. (Lehetséges,

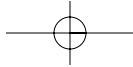
hogy ilyen s hasonló élményeken „edződve” fogadhattam be sok év múlva csontomig, vesémig hatóan egyetlen villámcsapásnyi pillanat alatt Nagy László e sorait: „Lélek és lélek karambolához / minden úrbeli katasztrófa törpe.”)

Ám ereszkedjünk most vissza az úrból a debreceni piac mikrokozmoszába. Ellenőri s helypénzbeszedői feladatai hírül sem foglalták le Apámat annyira, hogy ne lett volna elegendő ráérő ideje jártában-keltében számos emberrel, egyebek közt a bevásárlás végett piacra járó háziasszonyok egynémelyikével szóba elegyedni, megismerkedni. Mások szavaiból utóbb kiderült: ott, a kofastandok s az őstermelők zsákjai-kosarai közt sétálgatva került ismeretségbe egyebek közt azzal az elvált asszonnyal, Sz. J.-nével, akinek alakja aztán a viszony végeszakadta után is hosszú ideig keserű árnyékot vetett Szüleim kapcsolatára. (Jól emlékszem a teljes névre, velem egykorú lányáéra úgyszintén, de nem szeretném feloldani a kezdőbetűk félnémaságát: elegendő ennyi – talán még sok is.) Hogy az ismerkedés mozzanata mi módon ment végbe, véletlenszerűen-e vagy előre eltökélt szándékkal, s hogy vajon melyikük volt a kezdeményező, mindebben hiteles támpont híján csak találgatásokra (meg persze a képzeletére) van utalva az ember. Apám erről még fél-szavakban sem beszélt soha, én viszont – legfőképp iránta való kíméletből – évtizedek múltán sem bírtam rászanni magam, hogy kérdésekkel álljak elő, vagy egyáltalán szóba hozzam előtte. Hetedik esztendeje pedig már kérdeznem sincs kitől. A lényeg szempontjából különben csekély a jelentősége, kettőjük közül ki szólította meg előbb a másikat, hisz az élőszt is meg kellett hogy előzze egy pillantás, egy mozdulat vagy akármi a másik fél részéről. Elég az hozzá, hogy a futó ismeretség csakhamar bizalmas viszonyná alakult. Ebből odahaza mindenekelőtt az volt leginkább észlelhető, hogy a „túlórázások” már belenyúltak az estébe, sőt az éjszakába, s a családi együttlét kurta óráit nyomott hangulat s örökös veszekedések tették elviselhetetlenné. Mind gyakoribbá váltak, majd állandósultak Apám kimaradozásai, végül pedig egy napon (kis híján azt írtam le ide: egy szép napon) Apám összeszedte néhány holmiját, s odaköltözött ahhoz az asszonyhoz. Az eltelt csaknem hatvan esztendő alatt számos alkalommal eltöprengtem már – no, nem is annyira azon, hogy mi bírta rá a végső lépésre (másfelől persze az is elgondolkodtat, mi okból halogatta heteken át), hanem inkább azon –, hogy miféle tényezők együttes hatása vezethetett idáig. Torzsalkodásaik, összekoccanásaik, viszálykodásaik során érzelmileg én elejétől fogva Anyám oldalán álltam. Ez – gondolom – érthető: eszmélkedésem óta, sőt azt megelőzőleg is vele alakult ki szorosabb, meghatibb kapcsolatom. Ezen felül kettőjük közül a szememben – de a valóságban is – ő volt a gyengébbik fél, aki támogatásra szorul, s az én legfőbb támogatásom az iránta kinyilvánított együttérzés volt. Az is az ő javára billentette a mérleg nyelvét – noha efféle vagy bárminő latolgatásra részemről nem került sor –, hogy sem kezdeményezője, sem (el)fogadója nem volt egy új, egy más kapcsolatnak Apámon kívül soha, még a sorsszakadás legsúlyosabb időszakában vagy azt követően sem; örökös igazodási pontja a hűség maradt. Lássuk azonban – lehető tárgyilagossággal – azokat a bizonyos tényezőket. Apám negyvenéves volt ekkor. Némely felfogás szerint ez az életkor a váratlanul jelentkező érzelmi viharok, a Torschlusspanik

válságos időszaka, amely – mondhatjuk – megmagyarázza, sőt menti a félrelépéseket, a titkos vagy nyílt partnercseréket. Az általános tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a kapuzárás ennél jóval később jelzi a közeledtét; nem egyéb hát, mint vaklárma, ha valaki esti hat-hét óra helyett már délután négy körül döngeti pánikba esve a nyitott kaput. A hormonok erőteljes, megbízható működése ebben az életkorban még mindkét nembeli egyedekre nézvést sokkalta valószínűbb s főleg ösztönösebb hivatkozási alap, főleg ha a háttérben ott lappanganak (vagy már nem is lappanganak) a (házas)társkapcsolat különféle – eleve adott vagy utóbb kialakuló – zavarai. Ezek a zavarok az ő esetükben, sajnos, kezdettől fogva megmutatkoztak. Emlékeztetőül: már a házasságkötésüket közvetlenül megelőző időszak sem volt épp felhőtlennek nevezhető, hisz a kitartó könyörgésére megelőlegezett mézeshetek után megtudván, hogy az önfelelt öröm milyen következménnyel járt, Apám először szó nélkül ki akart lépni az immár terhes kötöttséggel és kötelezettséggel megtett kapcsolatból. Aztán később, Anyám és nagyanyám súrlódásai során, soha nem állt ki Anyám mellett, holott az igaztalan támadások Anyámat érték, ezért ő szorult volna védelemre. A mindkettőjük alaptermészetéből fakadó bajokat fentebb már érintettem. Itt csak annyit fűzök hozzá, hogy a katonaévek alatt ráragadt modor s enyhén szólva nem mindig épp kedveskedő hangütése okán Apámnak bizonytalán több volt a rovásán: egy-egy odaszúrt szava miatt olykor semmisségeken sikerült percek alatt összekapniuk, s minden soron következő összetűzés újabb felhánytorgatni valókkal szaggatta-bontogatta a közös takarót. Visszalépve azonban a történet nyomvonalába, annak a nyomasztó emlékü elszakadási folyamatnak akadt még egyéb előzménye is: Anyám akkoriban már jó ideje betegeskedett, s emiatt szüneteltetni kellett testi kapcsolataikat. Ez a perpatvarok utáni kibékülés lehetőségeit még inkább leszűkítette, mivel sem az engesztelő szó, sem az engesztelő ölelés nem segítette őket egymás közelébe: az egyiket képtelenek voltak kimondani, a másikat nem állt módjukban véghezvinni. Nem mentség, még csak nem is megértő magyarázat gyanánt, de részint ez a körülmény is rávilágít, miért éppen akkor támadt kedve Apámnak a házon kívül kínálkozó lehetőségek közül egyet kiszemelni. Távozása pontos idejére és módjára nem emlékszem. Valószínűleg úgy történhetett, hogy előző nap munkába menet magához vette elvinni szánt cókmojkját, s anélkül, hogy előre bejelentette volna (én legalábbis nem észleltem ilyesmit), este már nem tért haza. A történet további fejleményeiből csak töredékes részletek maradtak meg bennem; valószínűleg az emlékezet védekező mechanizmusa törölte – vagy süllyesztette mélyre – a többit. Anyám kétségbeeséstől eltorzult, síró arca jelenik meg előttem, amint fölém hajol, ám hogy ez mikor volt: aznap késő este-é vagy másnap reggel, még mielőtt felkeltem volna, bizony nem tudom. Arra sem tudnék válaszolni, pontosan meddig tartott Apám különélése, de azt hiszem, néhány hónapig. Számottevő anyagi veszteség nem ért bennünket ez idő alatt: fizetése nagy részét – hogy mi úton-módon, nem tudom – hazajuttatta. Halványan felsejlő képekből utólag arra következtettek, hogy időnként velem is találkozott, ám e találkozások részleteit emlékezetem vagy elásta, vagy kivetette magából, felidézni ugyanis nem tudok semmit belőlük. Egyébként pedig bármennyire gyötört is

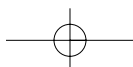
időnként – főként Anyám láttán-hallatán vagy magányos óráim alatt – ez a természetellenesnek érzett állapot, kamasz voltomban rá-rá tudtam találni azokra a kapaszkodókra, amelyek nap mint nap elterelték figyelmemet magánéletünk – s nem mellesleg: a kényszerpályára térített ország – elsivárosodó mindennapjairól, lekötötték lelki és szellemi energiáim jelentős részét, s a belefeledkezés révén valamilyen vigaszt is nyújtottak a vigasztalanságban. (Ezekről majd később, egy másik fejezet vagy bekezdés szóljon.) Anyám számára azonban az én jelenlétem és ragaszkodásom volt az egyedüli kapaszkodó. Ezt ha nem tudtam volna is, éreznem kellett minden idegszálammal, így el sem bírtam képzelni, hogy ne őhöz tartozzam minden körülmények között. Tisztában voltam vele, hogy a nálunk megtörténtekhez hasonló esetek közül nem is kevés a családok kettészakadásához szokott vezetni, s ilyenkor a gyerek, minthogy kettévágni nem lehet, vagy az anyához, vagy az apához kerül. Afelől is volt némi tájékozottságom, hogy hivatalos válás esetén bíróság dönt a gyerek további sorsáról. Magamban azon fohászkodtam, bárcsak jóra fordulna minden közöttük (ennek során még az is megfogalmazódott bennem: Istenem, add, hogy inkább velem bánjanak egy kicsit rosszabbul, csak egymással béküljenek ki), ám azt keményen eltökéltem: ha mégis elválnának, bármilyen ítélet születne is a bíróságon, feltétlenül Anyám mellett maradok, sőt ha elvisznek vagy elparancsolnak tőle, én akkor is visszaszököm hozzá. Hogy e valószínűleg nem túlságosan hosszú, számunkra azonban akkor szinte korszakterjedelmű hetek-hónapok alatt mi minden zajlott le Anyám belső világában, milyen poklokot s küzdelmeket kellett megélnie, annak részleteiről kevés tudomásom van, de ha több volna sem szívesen tárnám a világ elé. Annyit tudok, hogy döntését elég hamar, még az első hetek vívódásai során meghozta. Döntése világos volt, és egyértelmű: bár egy válókereset megindítása esetén a körülmények mindegyike mellett szólna, válást ő nem kezdeményez, válni nem akar, s ha törik, ha szakad, visszahozza Apámat a családba. A visszahozatal aprólékos mozzanataiból – szerencsére – kevés maradt meg az emlékezetemben, de ha minden megőrződött volna, sem örömet taglalnám. Most, hogy visszagondolok rá, ismét meglegyint az a kellemetlen, kínos érzés, amely akkor hatalmába kerített. Elmentünk egy este ahhoz a Szent Anna utcai házhoz, ahol az az asszony lakott a lányával. No meg az Apámmal. Megálltunk kinn az utcán kézen fogva az első emeleti ablak alatt, s Anyám szólogatni kezdte Apámat. Mit mondott neki, mit nem – emlékezetem ezt is elsüllyesztette, s én meg sem kíséreltem felhozni a mélyrétegekből. Arra emlékszem: egyszerre éreztem Apám szégyenét, Anyámét meg a magamét. Talán még azét a velem egykorú ismeretlen kislányét is odafent az ismeretlen lakásban, aki éppúgy nem tehet az egésztől semmit, akárcsak én. (S akit néhány esztendővel később valami rendezvényen, anélkül, hogy tudott volna róla, egyszer futólag szemügyre is vettem. Egyáltalán nem hasonlított az anyjára: az testes, erős alkatú, erős vonású, barna asszony volt, ő pedig vékony, törékeny, keskeny arcú, sápadt szőke lány, halvány, szinte bocsánatkérő mosollyal a szája körül.) Nem tudom, melyik hónap hányadik napja volt; igazából még azt sem, hogy milyen évszak. Talán ősz? Lehet. Másnap vagy harmadnap – lehet, hogy még aznap este? – Apám

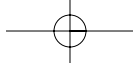

hazajött, s otthon is maradt velünk. Életünk visszazökkent a régi kerékvágásba, a felkavart por lassacskán leülepedett. Hosszabb-rövidebb időre még a békesség is el-eltanyázott nálunk. Elhatározását egyébként Anyám – jóval utóbb s tőle szokatlan szűkszavúsággal – előttem így indokolta: „Nem akartam, fiam, hogy apa nélkül nőjj fel, hogy emiatt hátrányod legyen az életben. Meg aztán reménykedtem abban is, hogy apád jó útra tér, legalább temiattad. Ilyen komoly eset aztán nem is fordult elő többé. De azért mai eszemmel nem biztos, hogy még egyszer így döntenék.” Nem tagadom, később, már valamelyest érettebb fejjel, egyszer-egyszer felötölt bennem: Anyám akár úgy is dönthetett volna, hogy nem nyúl utána Apámnak, hagyja elmenni a hirtelen választott úton, s belekezd ő is egy egészen új fejezetbe a maga sorsával. Csinos, fiatal asszony volt, akkor még negyvenen innen – fiatalos voltát különben végig megőrizte, tíz évet mindig letagadhatott volna a korából –, aligha maradt volna pár nélkül sokáig, elég lett volna az ujját mozdítania. Régebben el is gondolkoztam rajta: vajon hogy s mint alakult volna az életem elvált szülők gyerekeként, netán apa helyett – vagy mellett – egy nevelő-apával? Végül arra a belátásra keltem jutnom: lehet, hogy igencsak másféle, esetleg jóval bonyolultabb – s talán még ellentmondásosabb – élményeket és tapasztalatokat szereztem volna, mint így. Am valószínűleg nem csak rosszabbakat.

Szüleim felett soha nem ítékeztem, még magamban sem. Inkább szántam és számon őket külön-külön – főleg azonban együtt – egymásnak s maguknak okozott fájdalmaikért. Szebben is élhettek-élhettünk volna. (Volna: feltételes mód, múlt idő – a lehető legértelmetlenebb igealak.) Viszont képmutatás volna részemről, ha jelenkori gyarlóságaim mentségeként gyermekkorom családi válságaira hivatkoznám. (Nem minden nehéz sorsú gyerekből válik útonálló, mint ahogy nem minden bűnözőnek volt viszontagságos gyermekora; ki-ki legyen hát hű gazdája a maga felelőségének.) Anyám is, Apám is hosszú ideig élt. (Itt megint egy volna végződésű mondat következne, de jobbnak látom kihagyni.) Az elmúlt XX. századból hatvannégy esztendővelük együtt éltem meg; el sem tudtam képzelni elmúlásukat. Ennek a XXI.-nek már nélkülük vágtam neki. Sok-sok apróbb-nagyobb dolog emlékeztet rájuk, sok-sok apróbb-nagyobb dologban hiányzik a jelenvalóságuk. Szavaim egynémelyikében, hanghordozásomban, vonásaimban, gesztusaimban rájuk ismerek. (Járásomban például Apámra, két kezem mozdulataiban inkább Anyámra.) Itt élnek hát bennem, amíg én is élek, hol megbékélve, hol pedig viaskodva. Megesik néha, hogy velük álmodom. Ilyenkor békességben vannak mindig.

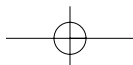
Vigaszokról s kapaszkodókról szólván talán a könyveket említeném legelőbb. Természetesen nem csak szépirodalmi művekre gondolok. Akár a legtöbb gyerek, sokféle dolog iránt érdeklődtem én is. (Kíváncsiságom, sajnos, nem – vagy: nem eléggé – terjedt ki a matematika területére, s máig érzem hátrányát, hogy annyira a szemhatárom peremére szorult. Rémséges oktondiségomban akkoriban s még jó ideig úgy vélekedtem, hogy ennek a „száraz” tudománynak nem sok köze van az engem közelebb-ről érdeklő dolgokhoz, így a kötelező s épp ezért terhesnek érzett napi leckén kívül alig vettem ügyet rá. Ma már jól tudom, hogy a matematika ott van mindennek mé-

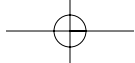
lyén és minden mögött, hogy pedig az úgynevezett humán tudományokkal s a magas költészettel is összhangban lehet, arra talán elég megemlítenem két igen kiváló ember: a tudománytörténész-polihisztor Vekérdi László és a matematikus végzettségű költő, Marsall László példáját. Túl későn eszméltem rá azonban erre a nagyon is kézenfekvő igazságra, így aztán ahhoz, hogy az alapoknál újrakezdjem, kifogytam az időből éppúgy, mint az elhatározásból – s egy volna itt ismét elhagyatnak.)

Szóltam már róla, hogy a háború utáni időszak egyik fontos könyv- (és még mi minden!) beszerzési forrása a zsidóvásár volt. A híres debreceni zsidóvásár, a zsidóvásár, bizalmasabban: a zsidó – amit egyébként a jeles debreceni költő, Tóth Endre, mai költészetünk egyik nesztora emelt be egyik remek versével a hazai Parnasszus berkei-ligetei közé még a múlt század első felében – az én gyerekkoromban s még annak elmúltával is néhány évig a Kassai út elején, annak is a jobb oldalán működött minden szerdán és szombaton, azon a térré (Uramisten: milyen térré?) kiöblösödő területen, amely a kis kereszt alakú toronnyal ékes, és abban az időben igen modern külleműnek tetsző római katolikus templom előtt és mellett terült el szélesen és hosszan. Még a háború kezdete előtt, szinte attól fogva, hogy járni megtanultam, gyakorta kijártunk oda Anyámmal. Eladni valónk nekünk nemigen volt soha, viszont a zsidóvásáron potom pénzért meg lehetett kapni sokféle holmit: edényt, ruhaneműt, szerszámot, könyvet, ezt-azt, ami újonnan drága lett volna a szegényember zsebéhez. Többségükben az eladók sem tartoztak a város módosai közé; azok nem átaláltak volna ott ácsorogni félnap hosszát szélben, nap-sütésben, szemerkélő esőben, eltűnni a tapintatlanul fürkésző-mustráló tekinteteket, szívni az orrukba csapódó bagófüstöt, a tappogó, csoszogó, botorkáló lábak felvert porát azért a néhány pengőért-fillérért: kellethetné vagy feleslegessé vált, megunt s elhasznált kacatjaikat felvitették a padlásra a cseléddel, esetleg odaajándékozták egy szegénynek, eladták valami házalónak, vagy egyszerűen kidobták. Ide általában a maguk is szegények, a vékony hasznót is megbecsülők s megfogni igyekvők hozták eladni kopott kis ingóságait: olyanok, akik nem engedhették meg maguknak az ingyen kiselejtezés úri fényűzését. Az áruválaszték változatos volt, és szinte felsorolhatatlan. Természetesen leginkább a mindennapi szükségletek kielégítését megcélzó kínálat uralta a terepet: viseltes ingek, blúzok, szoknyák, sapkák meg kalapok, női és férfiruhák, többször is kifordított felöltők, tavaszi-s télikabátok, foltozott talpú, félretaposott félcipők, vásott voltukban is testes, nehéz bakancsok – „ezt vegye meg, ezt már nem kell a lábához igazítani, hőtígg elhordhatja!” –, no meg a kiszuperált, de még használható vagy rendbe hozható kizserszámok, konyhai eszközök s különféle rendeltetésű műszaki cikkek egész regimentje a példásan rendben tartott s megtakarított szekercétől meg a kopott, de éles suszterdikicstől a kissé pattogzott zománcú lábasokon-fazekakon át a szemlátomást végképp kihunyni vágyó biciklilámpáig, nyakli bicskáig, kicsorbult csavarhúzóig. Adtak-vettek azért vadonatúj portékát is; ennyi év távlatából most hirtelenjében egy ostorszifjáros jelenik meg a szemem előtt: két karó közé kifeszített kenderzsinegről lógtak lefelé tucatszám a keskenyre hasított, szívós, kicserzett marhabőrszifjak, nyél felőli végükön hurokba hajlítva, alatta takaros, egyformára

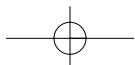

kötött csomókkal ellátva. Nyelet nem árultak hozzá: azt ki-ki maga vágott meggy- vagy szilvafa hosszú, vékony, de erős, rugalmas fiatal sarjadékából, fagyalbokor, esetleg eperfa vesszőjéből. Amíg ezt ide leírtam, előballagott egy harcsabajuszos, testes juhász – vagy inkább: juhosgazda – is valahonnét, talán Kismacsról, Nagymacsról vagy a Hortobágy-melleyéki legelők valamelyikéről, rojtos szárú fehér gyolcsgatyában, széles karimájú, fekete pörgekalapban, mellénye elején fényes ezüstgombok sűrű sora, szájában hosszú szárú, sárgarézakupakos, borostyánsárgára szívott, hatalmas tajtékpipa. Ahogy nézelődik, elibé penderül egy mezítlábas, talpig érő szoknyás, öreg cigányasszony: „Ténsuram, aggyík mán egy kis bagót, ha nem sajnálja!” Megáll a juhász, kiveszi szájából a már alig füstölő pipát, majd a hamuval-korommal elegy dohánymaradékot beleveri a cigány asszony előretartott markába. Az hálás tekintetet vet rá, egyik tenyeréből a másikba hintve kiszelleli belőle a hamu nagyját, s azon mód bekapja az egészet. Megpillantom fekete szegélyű, ritkás fogait, borzongok tőle, s inkább a juhászt figyelem tovább, aki egy pipaszurkálóval gondosan megtisztogatja a pipát, majd tenyerébe emeli s kibontja a derekán függő hosszú rojtos, cifra hímes kostökcacsót, tempós, begyakorolt mozdulatokkal dohánnyt töm a pipába, aztán minden sietség nélkül ismét beköti a zacskót, egy másikból gyufát vesz elő, lángot lobbant, pőfékelve rágyújt, végül a rézkupakot a pipa szájára kattintva ballag tovább. Akinek ehetnékje támadt, s nem hozott hazulról magával, vagy egyszerűen csak megkívánta, az itt is vehetett ezt-azt: évadtól függően pattogatott tengerit – debreceniesebben pattogót (a nyugatról behurcolt pop-corn elnevezés meg a többi globális nyelvi dudva akkor még nem fészkelte be magát nálunk) –, sült tököt, nyaranta zsenge, főtt tengerit, az apró, debreceni pereg vastag fonálra fűzött, nyakba akasztható füzereit pedig télen-nyáron. Sört, bort, pálinkát a közeli kocsmákban mértek a szomjúhozóknak, ám ha valaki vízzel is beérte, s restellt vagy nem volt kedve elmenni a zsidogó végiben álló nyomós kútig, az türelmesen kivárta, míg a helyibe hozták: egy alacsony, szikár, kifakult kendőjét hátra kötve viselő, ősz hajú öregasszony járta végig a zsidóvár sorait, mindkét kezében egy-egy kézománcos ceglédi kannát hurcolva, s időről időre éles, messzi hangzó szóval elkiáltotta: „Itt a jó hideg víz!” A háború s az infláció előtti időkben két fillérért töltötte teli a közös használatú kannafedőt – nem sajnálta senkitől, inkább túlcsoordította: jusson a porba is egy kicsi belőle –, az új pénz, a forint bevezetése után már felemelte a tarifát a duplájára. Ha valami hangemlék olykor megszólal bennem a régi zsidogóból, az egybe mosódó zsongás-duruzsolás mélyéről még ma is fel-felcsap az öreg szüle kiáltozása: „Itt a jó hideg víz! Itt a jó hideg víz!” A szellemi-lelki-esztétikai igények kielégítését egyebek közt léckeretbe foglalt olajnyomatos szentképek, a *Színházi Élet* meg a *Tolnai Világlapja* kiolvasott példányai, nem utolsósorban pedig gyűrött fedelű, filléres, sárga ponyvaregények szolgálták. (A *Tolnai Világlapját* „írástudó” voltom kezdetétől fogva magam is szívesen lapozgattam, de a ponyvákat soha nem tudtam megkedvelni még unalmamban sem.)

A háború utáni néhány esztendőszakban (amelyet egyébiránt különféle okokból soha nem nevezünk békeidőnek) némiképp módosult a zsidogó állandó szereplő-

inek társadalmi összetétele: mind az eladók, mind pedig a vásárlók-böngészők között megszorodott egyfelől a valaha – nem is oly rég – jobb napokat látott, majd egyik napról a másikra elszegényedett, lecsúszott középosztálybeliek száma, akik a pusztta megélhetés, a túlélés végett voltak kénytelenek megválni ingó javaik egy részétől, másfelől pedig a változások hullámveréseit kihasználni törekvő szemfüleseké, akik a pusztítás nyomában járó zűrzavar közepette le tudták csípni a maguk martalékát a mások javaiból, számos esetben éppenséggel a szükséges őrizet nélkül maradt közvagyonból. Tanulságos volna, de sajnos ma már kinyomozhatatlan, így csupán találgatni s valószínűsíteni lehet néhány adalék alapján, honnét, hányféle helyről s mi úton-módon került az a sokféle eladni való a Kassai út menti sokadalomba. Egészen bizonyosra vehető, hogy a maguk tulajdonát kínálgatókon kívül szép számmal akadtak ott olyanok, akik hónapokkal korábban a deportált zsidók ingóságaiból részesültek, s hogy a holmi váratlan s kínos felismerését elkerüljék, igyekeztek azt pénzzé tenni: hisz a pénz, azonfelül hogy nincs szaga, még személytelen is. Az sem lehet kétséges, hogy lopásból, rablásból, fosztogatásból származó portéka úgyszintén fel-felbukkant a nagy adok-veszek során. Legyünk azonban jóhiszeműek: a többség a sajátját árulhatta. A lényeg mindenesetre az, hogy észrevehető, mondhatni feltűnő változás következett be a zsidogó árukínálatában is. Sok-sok ócskaság mellett feltűnedeztek a valódi értékek: finom anyagból készült ruhadarabok, márkás porcelánok, órák, előttem ismeretlen rendeltetésű műszerek, legfőképp pedig könyvek. Sőt KÖNYVEK – így: végig nagybetűvel. Volt, aki kénytelen-kelletlen a magáét vitte (zsib)vásárra, volt, aki a másét. A könyvtárból orzott példányokat fel lehetett ismerni a beléjük nyomott bélyegző nyomán – a Görögkatolikus Legényegylet könyvtári pecsétjét például magam is láttam egy-két zsidóvásári könyvben –, magánemberé azonban (hacsak a nevét bele nem írta, vagy exlibrisét bele nem ragasztotta) végképp azonosíthatatlan s visszaszerezhetetlen maradt. E többé-kevésbé csendben működő s a nagyra tekintők számára jóformán láthatatlan „mikrogazdasági” folyamatok engem személyesen és máig hatóan érintő vetülete az, hogy akkor én alig néhány hónap leforgása alatt könyvekhez, igazi könyvekhez jutottam, méghozzá sokkal többhöz, mint egész addigi életem során együttvéve (s ehhez még az utána következő évekből is jó néhányat hozzátoldhatok). Hogy melyekhez s milyenekhez? Az 1925-ös kiadású centenáriumi Jókai-sorozat tucatnyi-másfél tucatnyi kötetét korábban már említettem. Gárdonyit – nagyjából hasonló mennyiségben – ugyancsak. Került a házhoz Anyám zsidogói portyázásai révén néhány könyv – regények, novellák, színpadi művek – Herczeg Ferentől is. (Ő valahogy nem fészkelte be magát a szívembe annyira, mint az említett másik kettő.) Nagy szerencsémre s épülésemre Anyám nem csupán szépirodalom után kutakodott: kíváncsisága – s bizony mondhatom: előrelátása – elvezette az ismeretterjesztő művekhez is. Őt leginkább az egészség-betegség kérdésköre foglalkoztatta (nem titkolt álma az lett volna, hogy belőlem majd orvos válik, így megértő lelkületére vall, hogy más irányú vonzalmaim látán még csak nem is próbálkozott az általa elképzelt pálya felé terelgetni), s örült, amikor egy nap sikerült pár forintért megkapnia az *Orvos a családban* című népszerű kézikönyvet, amelyből a legegyszerűbb anatómiai és élettani ismereteken felül hasznos, jó tanácsokat lehetett kiolvasni az egészséges életmódra éppúgy, mint az elsősegély-

nyújtásra, egyszerűbb házi gyógykezelésekre s a betegápolásra. Magam is elő-elővettem néha, s érdeklődéssel lapozgattam, többek közt így oldván meg különösebb előkészület s utólagos bonyodalom nélkül – mondhatni autodidakta módszerrel – a szexuális felvilágosodás magamra vállalt feladatát. (Amelynek – egyelőre csak elméleti – elmélyítése pár évvel később egy másik jeles munka révén következett el: *A NŐ. Tanulmányok a nő testéről, lelkéről, nemi életéről és erotikájáról*. A szerző nevét, sajnos, elfelejtettem, idézetei és hivatkozásai között azonban másoké mellett például Ruskin, Havelock Ellis, valamint Fritz Kahn neve is sűrűn előfordult.) Az ekkortájt, azaz 10–12 évesen kezem ügyébe, sőt családi tulajdonunkba kerülő – nem szépirodalmi – könyvek közül itt kettőt emelnék ki. Műfajukat, tárgyköriüket és terjedelmüket tekintve igen csak különböztek egymástól, de talán épp ezért voltak alkalmasak rá, hogy látókörom az olvasgatásuk-lapozgatásuk során fokról fokra, szinte észrevétlenül kiszélesedjék. Voltaképp nem is kettő, hanem tizenkettő az a két könyv. Egyikük ugyanis Alfred Brehm *Az állatok világa* című, kilókban mérve sem soványka művének tízkötetes magyar kiadása még 1904-ből. Könyvészetileg és szakmailag egyaránt becses ritkaság ma már ez a míves kivitelezésű, vaskos, sötétbarna kötetekből álló, jeles sorozat annak ellenére, hogy rendszerező elve már megjelenésekor túlhaladott volt, számos adata és megállapítása pedig a korszerű tudomány szemszögéből nézve erősen vitatható. Sok-sok kitűnő állatábrázolás tette szemléletessé a köteteket, ezek azonban nem fényképek voltak, hanem fekete-fehér metszetek. (Néhány tucatnyi egész oldalas, színes festmény-reprodukció kivételével, amelyek felületét áttetsző, finom hártypapír óvta az idő előtti kopástól, szennyeződéstől vagy az esetleges sérülésektől; ilyen kép mutatta be egyebek közt például az európai bölényt, a bengáli tigrist meg az aranyfácánt is.) A magyar kiadás szövege Chernel István tehetségét dicséri. Azért nem fordításként emlegetem, mivel kiváló ornitológusunk nem pusztán lefordította német eredetiből Brehm monumentális terjedelmű munkáját, hanem a szó legszebb és legjobb értelmében *magyarította* is; azaz ahol arra lehetőség kínálkozott, hazai viszonyokra alkalmazta, hazai vonatkozású példákkal, régi és (akkor) új magyar forrásmunkákból átvett hosszabb-rövidebb idézetekkel, magyar tudósokra, utazókra és vadászokra való hivatkozásokkal és utalásokkal egészítette ki, megtartván persze a német eredetiben leírottakat is. A nagy Brehm testes köteteiben lapozgatva találkozhattam először – sok másával együtt – Plinius, Carl Linné, Alexander Humboldt, Rhodes, Darwin nevével éppúgy, mint Herman Ottóéval vagy például Miskolczi Gáspár uraméval, akinek a XVII. században szerzett *Egy jeles Vadkert* című, ízes és szemléletes, régi magyar nyelven megírt művét gyakorta s bőségesen idézte Chernel István. A tárgyyszerű leírásokon túl sok-sok érdekes állattörténet is szerepelt az egyes fajokról szóló fejezetekben, így a könyv a szó szoros értelmében olvastatta magát. Hosszú órákon át el tudtam merülni benne, már-már elfeledkezvén az idő múlásáról, s közben játszi könnyedséggel, szinte észrevétlenül megtanultam felismerni az állatokat, elsősorban az emlősöket meg a madarakat: ezek érdekelték ugyanis leginkább. E két nagy osztálynak három-három kötetet szentelt a szerző. Ma már nem tudnám részletesen és hiánytalanul elsorolni a fejezeteket, arra azonban még mindig emlékszem, hogy az *Emlősök* első kötetében egyebek közt a főemlősök s a macskafélék, a másodikban a kutya-

és medvefélék, a harmadikban a nagy növényevők – lovak, elefántok, vízilovak, disznók s a különféle kérődzők –, valamint a tengeri emlősök népes és kiterjedt sokadalma kapott helyet. A *Madarak* első kötete – többek közt – az énekeseket sorakoztatta fel, a második a kapingálókat, a réceféléket meg a gázlómadarakat, míg a harmadikban a ragadozókat, így például a baglyokat, sólymokat, sasokat lehetett tanulmányozni. A kételtűek s a hullók egy kötetbe kerültek *Csúszómászók* együttes cím alatt. Régóta ismeretes, hogy ez az – egyébként igen kifejező – gyűjtőnév a legkevésbé sem tekinthető tudományos igényűnek, hisz még nekem is szöveget ütött a fejembe: vajon a fűrgén futkározó gyíkokat, az úszni s rohamozni egyaránt képes krokodilokat meg az ugrabugrálva közlekedő békákat ugyan mi okból bélyegezték meg ezzel a közös minősítő jelzővel, ami csupán a kígyókra illik rá fenntartás nélkül? A nagy mű nyolcadik kötete a *Halak* címet viselte. Ehhez nincs mit hozzáfűznöm: valóban a halakat mutatta be, a legkezdetlegesebb aprócska gerinchúrosoktól az édesvízi és tengeri óriásokig. Ebből a kötetből tudtam meg, hogy vannak olyan halak, amelyek partra vetve sem pusztulnak el, de a cápák mérhetetlen és felülmúlhatatlan falánkságáról is itt olvastam első ízben hajmeresztő történeteket. *Rovarok* – ez a cím volt olvasható a kilencedik kötet gerincén. Mivelhogy ászkák, csótányok, százlábúak, hártványásszárnyúak, lepkék, bogarak, rákok stb. kerültek itt együvé, találébb s pontosabb cím lett volna az, hogy Ízeltlábúak. (Arról nem is szólva, hogy mai ismereteink szerint az állatoknak ez az osztálya fajokban s egyedekben egyaránt jóval gazdagabb s népesebb, mint az előzők együttvéve, így egyetlen – nem is túlságosan vastag – kötet minden bizonnyal méltatlanul soványka a létszámukhoz és jelentőségükhöz képest.) Legnagyobb melléfogás azonban az utolsó, a tizedik kötet címe: *Alsórendű állatok*. S nem csupán azért, mert egymástól rendszertanilag igen távoli fajokat, családokat, rendeket, sőt osztályokat helyez el közös tető alatt, hanem elsősorban azért, mivel ezeknek az élőlényeknek jó néhány szervezeti fejlettség és sokoldalú alkalmazkodóképesség szempontjából a legkevésbé sem nevezhető alsórendűnek. Egymás utáni sorban olvashatunk itt egysejtű véglényekről, férgesekről, csigákról, medúzákra, tengeri virágállatokról és tintahalakról; holott tudjuk: a fejlett központi idegrendszerű s látószervű, alkalomadtán még eszközhasználatra is képes, nyolckarú óriáspolipot a fonálféreggel vagy a zooplanktonnal együvé sorolni legalábbis elhibázott szemléletre vall. Node nem bírálni óhajtom én ezt a szépséges, nagyszerű könyvet! Sokkalta inkább kifejezni a hálámat mindazért, amivel olvasása-lapozgatása során gazdagodtam. Az állatokkal való – jóllehet csupán elméleti – ismerkedés megerősítette az érdeklődésemet s a vonzalmamat is irántuk, idővel pedig kialakította s elmélyítette bennem azt a meggyőződést, hogy reánk és reájuk – s ide okvetlenül toldjuk be még a növényeket is – együtt van szükség e földi világban: éppenséggel avégett, hogy annak működőképessége tartósan fennmaradjon. Hiányos volna ez a kései, kurtácska beszámoló, ha csupán állattani ismereteim kezdeti gyarapodását írnám a nagy Brehm javára. A különféle állattörténetek olvastán – mintegy mellékesen – sok érdekes dolgot megtudhattam a régi korokról, távoli és még távolabbi tájakról, az ott élő népek különös vagy épp ismerős szokásairól, hiedelmeiről, egyhangúnak tetsző vagy kűszködésekkkel teli életéről. Megnyerte tetszésem az is, hogy az egyes fejezetek

elején a szóban forgó állat közkeletű – mondhatni: hivatalos – magyar nevén s latin nyelvű kételemes rendszertani elnevezésén kívül fel voltak sorolva annak tájnyelvi megnevezései, illetve ha más országban vagy földrészen honos állatról volt szó, úgy azok a nevek, amelyekkel az élőhely környékén lakó nép vagy népek illették azt a maguk nyelvén. Röviden: Alfred Brehm, Chernel István s a kiválónál kiválóbb grafikusok közös, nagy műve sok kisebb-nagyobb, világra nyíló ablakot tárt ki előttem. Megmaradván ennél a metaforánál, talán nem tévedek, ha Baktay Ervin India-könyvét egyenesen panorámaablaknak nevezem. Igaz ugyan, hogy ez a harmincas években megjelent, kétkötetes munka tekintetemet nem az egész világra, „csupán” annak egy szeletére irányította, ám ez a szelet – méreteinél, múltjánál s azóta méginkább megnövekedett jelentőségénél fogva – a maga határain belül egyedül is kitett (és kitesz) egy teljes, egy kerek világot. Műfajilag nem épp egyszerű meghatározni ezt a könyvet. Út- és tájleírások, történelmi visszatekintések, művelődéstörténeti és vallásfilozófiai fejtegetések váltakoznak benne néprajzi, nyelvi sajátosságok leírásával, máig frissen ható riportokkal. Utóbb a függetlenség kikiáltásával egyidőben háromfelé hasított India akkor még gyarmati-félgyarmati állapotában is egy volt, ám nyelvileg, etnikailag és vallásilag még tarkább képet mutatott, mint a mai India, Pakisztán, Banglades és Sri Lanka külön-külön, Baktay Ervin pedig jó érzékkel s biztos kézzel választotta ki a legjellemzőbb részleteket a sokszínűségéből. Az ő révén olvashattam először sok egyéb közt a Magyarországon is emléket hagyó Rabindranath Tagore-ról, a hinduizmusról, dzsainizmusról, buddhizmusról, a kasztokról, a jógáról mint a test fölötti uralom gyakorlatáról s egyben bölcséleti rendszerről; ő vezetett el úgyszólván kézen fogva az indiai függetlenségi mozgalom vezetője és apostola: Mahátmá („nagy lélek”) Gandhi sántinikétani telepére; tőle tudom, kifélék-mifélék azok a szikhek, milyen nyelven beszélnek a tamilok, hogy a hindu vallás meg a hindi nyelv nem tévesztendő össze, hogy az urdu voltaképp ugyanaz volna, mint a hindi, csak azt nem a hinduk, hanem a moszlim indiaiak beszélik, s arab írást használnak hozzá, hogy a maharadza szót maharádzsának kell ejteni, a Himaláját meg Himálájának – s még igen hosszan sorolhatnám, pedig évtizedek óta bele sem olvastam ebbe a könyvbe. S mindez alapos felkészültséggel, természetes, eleven stílusban, bárki számára érthető nyelven megírva. Ennek a nagyszerű könyvnek a jóvoltából ébredtem tudatára első ízben még gyermekként, hogy az európai kultúrán kívül van még más kultúra is a Földön, éppolyan magas rendű s talán még mélyebb múltú, mint a mienk, s hogy az is a mienk: mindnyájunké – embereké. Úgy gondolom, ez az idejekorán bekövetkezett szemléletváltás talán a részletek ismereténél is jóval fontosabb szerepet töltött be életemben. (Ámbár: a részlettudás – olyan-amilyen – gyarapodása híján vajon beszélhetünk-e egyáltalán bármilyen szemléletváltásról?)

A negyvenes-ötvenes évek fordulója táján kezembe került könyvek közül még kettőt emelnék ki itt. Nem a mienk volt egyik sem, hanem Kathó Jenő bácsié-ké, de mivel ők velünk egy udvarban laktak, s jószívvel voltak irántam, bármikor kölcsönkérhettem tőlük akár hetekre-hónapokra is. A *Pesti Napló* adta ki ezeket az ismeretterjesztő jellegű, vaskos köteteket – ott is díszelgett borítójukon a jókora PN monogram –, s tudtommal egy bővebb sorozat tagjaiként lát-

tak napvilágot valamikor a két háború között, ám abból csak ez a kettő került a kezembe akkortájt. Egyik a *Szépművészetek* címet viselte, s tömör, de terjedelméhez mérten viszonylag bőséges áttekintést nyújtott a világ festészetéről, szobrászatáról, építészetéről, a legrégebbi koroktól a szinte naprakész modernig, beleértve a hazai művészet legjelesebbjeit is. A kizárólag fekete-fehér képek, sajnos, semmit sem adhattak vissza a festmények színvilágából, arra azonban így is alkalmasnak bizonyultak, hogy legalább elemi fokon segítsenek tájékozódni a képzőművészetben, felismerni a főbb stílusokat, s nevekhez, korokhoz, irányzatokhoz kötni képeket, szobrokat, grafikákat, épületeket. A szobrokról készült felvételek pedig fekete-fehérben is megmozgatták a képzeletemet; különösen Rodin és Maillol műveinél szerettem elidőzni. Akkoriban már elég sokat és rendszeresen rajzolgattam magam is, nagy érdeklődéssel olvastam-lapozgattam végig újra meg újra ezt a könyvet, sőt attól sem riadtam vissza, hogy a benne található – nem épp jó minőségű s kisméretű – reprodukciók alapján egy-egy viszonylag áttekinthetőbb kompozíciójú alkotást, mondjuk portrét, ceruzával lemásoljak (kellő útbaigazítás híján honnét is tudtam volna, hogy tanulásnak ez még alig semmi). Legfőbb értelme azonban az volt az egésznek, hogy némi fogalmat szerezzem róla, ki is volt az a Dürer, Michelangelo, Leonardo, Rembrandt, Mányoki Ádám, Munkácsy, Paál László, Mednyánszky, a Ferenczyek, Aba Novák s a többiek – s mit csináltak. Ha meg „élőben” áhítottam képeket-szobrokat látni, hát ott volt a Déry Múzeum: Medgyesyvel, Munkácsyval, Szinyey Merse Pállal. A múzeumi belépő olcsóbb volt a legolcsóbb mozijegynél, s óráig elidőzhettem a festmények társaságában; de ha még azt a néhány fillért sem szántam rá (például azért, mert épp nem volt egy vasam sem), Medgyesy Ferenc öröklétbe ágyazott, erőt sugárzó, hatalmas szobrait akkor is megnézhettem, megcsodálhattam, sőt meg is érinthettem – ingyen. Egyelőre azonban még a könyveknél tartunk. Nos: a másik PN-kiadású testes kötet, *A Föld és lakói* – a címében foglaltakhoz híven – bolygónk kontinenseiről, országairól (no, azért nem mindegyikről) s a Földön élő különféle népekről s emberfajtákról nyújtott világos, közérthető nyelven megírt, sok-sok képpel illusztrált népszerű ismertetést. Baktay Ervin nevével itt is találkozhattam: ő mutatta be Indiát, de az Észak-Amerikáról s népeiről szóló fejezetnek is ő volt a szerzője. Ehhez a részhez kiváltképp gyakran odalapozgattam, hosszan elnézegetve a gyönggyel kihímzett viseletben pompázó, sastollas-homlokpántos indián lányokról készült felvételeket (akik egyébként – szokatlan öltözetüktől eltekintve – Karcag, Kisújszállás vagy Kunmadaras környékén sem keltettek volna különösebb feltűnést arcvonásaikkal). Ekkor már esztendőök óta különleges, szinte megmagyarázhatatlan vonzalom élt bennem az Újvilág, főleg Észak-Amerika őslakói iránt. Magam sem tudnék pontosan számot adni róla, hogy s mint alakult ez ki nálam, ám az egészen biztos, hogy a könyvek ebben is fontos szerepet játszottak. A széltiben s régóta népszerű Karl May – vagy amiképp csak amúgy magyarán neveztük: May Károly – Winnetou-ja került legelőször kezembe valamelyik, nálam néhány évvel nagyobb szomszédgyerek jóvoltából. (Anyám később – alighanem a zsibo-

góban – ezt is megvette nekem; az idők és hurcolkodások során, mint annyi mindenem, sajnos, odalett ez is.)

Valamivel később J. F. Cooper indiánregényeit is elolvastam. Láttam továbbá jó néhány fényképet meg rajzos ábrázolást tollkoronát viselő indiánokról, s ez a szemrevaló, díszes rekvizitum módfelett megragadta a képzeletemet. Mivel akkoriban még nagyon szegényes és zavaros fogalmaim voltak (amennyire voltak...) a merő tévedésből rájuk ragasztott elnevezést kénytelen-kelletlen máig magukon viselő őszamerikaiak rendkívül változatos, egymástól is meglehetősen eltérő kultúráiról, az indián szó hallatán vagy olvastán mindig egy markáns arcú, tollkoronás férfi képe jelent meg előttem, aki egyaránt otthonosan mozog az északi erdőövezet úttalan ösvényein, a magas füvekkel borított préri hullámzó végtelenségjén vagy a zordon Sziklás Hegység nyaktörő meredélyein, s a legcsekélyebb gondot sem okozza neki, ha mások által kifürkészhetetlen vadnyomot kell követnie, vadlovat betörnie, esetleg törékeny nyírkéregkenuban eveznie órákon-napokon át a szeszélyes kanyarokkal és habzó zuhatagokkal teli vad folyóvizeken. A vadregényesség szívárványosan vonzó s épp ezért olykor hamis káprázatokkal is megtévesztő, csalóka felszíne alól azonban egyéb, fontosabb dolgok is magukra vonták a figyelmet: a teremtett világot, a közeli és távolabbi környezetet nem meghódítani s leigázni törekvő, hanem azzal összhangban élő természeti ember – ma már jól tudom: némileg eszményített – képe s nem kevésbé az a végletesen önző és könyörtelen céltudatosság, ahogy a mindinkább fölénybe kerülő tengerentúli idegen jövevények a jóhiszemű népeket a tulajdon szülőföldjéről fokról fokra kiszorították, életfeltételeitől megfosztották és pusztulásra szánták. A természeti környezettel harmonikus létforma – talán épp városi voltam, de ezzel együtt az erdők elérhető közelsége miatt is – sóvár vágyakozást ébresztett bennem, tragikus sorsuk viszont az együttérzést meghaladóan még gyermeki, ösztönös igazságérzetemet is mélyen felsebezte. (Igen valószínű, hogy ez utóbbiban a mi történelmünk bizonyos fekete párhuzamainak is akadt némi szerepe – és viszont.) Minden érdekelt, ami velük volt kapcsolatos, egyre többet és többet iparkodtam megtudni róluk. Nem kétséges, hogy ebbéli igyekezetem hátterében a fentebb kibeszélt családi zűrzavarok miatt átmenetileg nyomasztóvá s barátságatlanabbá vált közvetlen életközegből, valamint – tágabbra vonva a kört – a napról napra szürkülő, elsivárosodó általános hazai valóságból való erős elvágyódásom is ott munkálkodott, nekilóduló képzeletem s gondolatban véghezvitt kalandozásaim révén pedig úgy-ahogy némi vigaszhoz jutottam. No meg persze – sajnos csak kölcsön – újabb könyvekhez. Fehér Szarvas – alias Borvendég Deszkáss Sándor – ifjak kezébe szánt munkáit említeném elsőként, közülük is főleg *A Sziklás Hegyek varázslója* című ifjúsági regényt, amelyben voltaképp a maga „indiánságáról” számol be a szerző. Ötven s valahány éve voltak kezemben utoljára Fehér Szarvas könyvei, így szépirodalmi értékük felől ma már aligha tudnék tárgyilagosan nyilatkozni. (Egyébként az Atheaeum gondozásában láttak napvilágot annak idején, s ez talán nem a legrosszabb védjegy.) Dehát nem is az irodalmat kerestem én bennük elsősorban – arra ott voltak a klasszikus meg kortárs hazai és külföldi szerzők –, hanem minél több kézzelfogható ismeretanyagot Amerika őslakóinak szellemi és tárgyi kultúrájáról, mindennapi életéről. E tekintetben nem is kellett csalódnom: sok mindent sikerült megtudnom belőlük, amiről

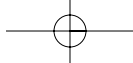
korábban legfeljebb bizonytalan elképzeléseim voltak, ráadásul – éppenséggel a további részletesebb tájékozódást elősegítendő – egyéb, forrásmunkaként felhasználható művekre is felhívta a figyelmet. Így például a brit származású pszeudoindián, Szürke Bagoly kitűnő könyveire (*Két kicsi bód*, *A rengeteg zarándokai*), amelyek a kanadai erdővidék állat-, növény- és embervilágába, bölcs szemléletű, létükért küszködő odzsibvé indiánok, kalandos életmódjukért napról napra keményen megdolgozó s a maguk szabadságáért a tartós egyedüllét nyomasztó terhét is elhordozni kész prémvadászok, trapperek közé. E könyvek lapjain olvastam először – egyebek közt – világos, egyértelmű megfogalmazásban a céltudatosan megszervezett természetvédelemről, a természeti értékek megőrzésének s fenntartásának fontosságáról. A tárgykört érintő korai olvasmányaim közül a legfontosabbak, egyben a leghitelesebbek egyike egy idős feketeláb indián emlékiratkötete. Ebben az I. világháború nyugat-európai hadszínterein felderítő katonaként szolgáló, majd szülőföldjére tisztí rendfokozattal visszatérő öreg harcos a maga rég letűnt gyermekkorát felidézve az átélő szem- és fültanú hitelességével rajzol minden részletében színes és szemléletes, történeti és néprajzi szempontból egyaránt hű képet sok-sok viszontagságot megélt-megszenvedett népe hajdani életéről. Hosszabb-rövidebb történetek keretében jelennek meg romantika híján is kemény sorsú hősei, lebilincselő elevenséggel mutatja be békés hétköznapjaikat és vidám ünnepeiket, a pusztító harcok s reményvesztett üldöztetések irgalmatlan idejét, ám éppolyan érdekes az is, ahogyan például a bőr kikészítésének vagy az elvadult méneseből kifogott ló betörésének aprólékos részleteit ismerteti. Ez a könyv *Hosszú Lándzsa emlékezései* címmel jelent meg magyarul még a háború előtt, (néhány éve utánnyomott – azaz inkább fotóeljárással másolt – formában ismét kiadták), s talán nem okoz meglepetést a fordító személye: ezt is, de Szürke Bagoly említett könyveit is Baktay Ervin ültette át szép magyar nyelvre.

Vonzalmaim megéléséhez természetesen társakat is kerestem: hisz egyedül még a testi táplálék sem esik úgy kedvére az embernek, mint másokkal megosztva. Találtam is. Közülük elsősorban Pataki Tibi barátomat említeném. Összeismerkedésünk elég különös módon ment végbe. Már a hatodik osztályt kezdtük el 1948. szeptember elején, amikor egy új gyerek jelent meg az osztályban: alacsony, keskeny vállú, barna képű fiú, aki nem épp daliás megjelenése ellenére – vagy talán épp azt ellensúlyozandó – roppant szilajul nézett körül szúrós fekete szemével középütt összenőtt, sűrű szemöldöke alól. Mintha csak azt akarná tudtára adni a jelenlevőknek: vele aztán nem ajánlatos tengelyt akasztani! Rémllett, mintha korábban is láttam volna futólag egyszerűen a környékünkön, ebből arra következtettem, hogy ott lakik valahol a közelben. Úgy is volt: tanítás végeztével egyirányban indultunk haza, lefelé a Péterfián. Én szokásom szerint megnyújtott léptekkel, egyenesen, ő pedig tőlem alig egy-két karnyújtásnyira, félig mellettem, félig-meddig mögöttem. Szemem sarkából egy pillantást vettem rá: konok, eltökélt arckifejezéssel, egyetlen szó nélkül iparkodott lépést tartani, se közelebb nem került hozzám, se le nem maradt tőlem. Magamban vállat vonva haladtam tovább: majdcsak megszólal, ha akar tőlem valamit. El sem érünk még az Egymalom utca sarkáig, amikor hallom, hogy váratlanul megszorozza a lépéseit, s mielőtt egyáltalán felkészülhettem volna az ütközésre, fél vállával nekem jön. Az el-

ső pillanatban nem tudtam mire vélni a dolgot: olyan valószínűtlennek tűnt, hogy ez a nálam jóval kisebb és szemlátomást gyengébb fájú legényke szándékosan kikezddjen velem. Ám végig sem gondolhattam, amit gondolni akartam volna, mert következőleg már közvetlen közelből rugaszkodott nekem, hogy csak úgy fél vállal kibillentsen az egyensúlyból. Na, ez már nekem is sok volt! Nem akartam ugyan amúgy istenigazából megagyálni, de legalább egy jó kemény dübencset odaszántam neki: tanulja már meg, kibe érdemes belekötni, s kibe nem! Összevillant a szemünk, a kezem is ütésre emeltem. Ebből nyilván megsejdíthette, hogy vége a béketűrésnek, mert hirtelen sarkon fordulva futásnak eredt. Én meg utána. Nyolc-tíz lépés után be is értem, s bal kezemmel nagyot lendítve egy jókora lengőt helyeztem el kapásból a vesetájékán, amire azonban nem ő jajdult – én szisszentem fel: ügyetlenül összezárt öklöm úgy érte el a rosszul beirányzott célpontot, hogy éles fájdalom nyilallott a kezem fejébe, s az ütésről hátrabicsaklott hüvelykujjam sajkása még tíz-tizenöt év múltán is emlékeztetett megismerkedésünk legelső, bizarr mozzanatára. Ma már bajosan tudnék számot adni róla, hogy ez a kis félresikerült utcai verekedés mi módon fordult át barátkozásba, az viszont bizonyosra vehető, hogy barátkozásunkból többek közt épp a mindkettőnket módfelett érdekő indiánok révén alakult ki a barátság. (Másik, nem kevésbé fontos tényező a testvértelenségemből fakadó hiányérzet lehetett, amiben egyébként, mondhatni, egymásra találtunk: neki voltak ugyan testvérei – egy nővére meg két féltestvér bátyja –, ám azok őnála jóval idősebbek, már-már felnőttek lévén, igazában köztük is meglehetősen magányosnak, társtalannak érezte magát. Talán azt a kerek hatvan esztendővel ezelőtt lezajlott kis csetepatét is csupán azért kezdeményezte, hogy ösztönösen színvallásra késztesse: barátja lesz-e, vagy ellensége? Lehetséges. Megtudakolni rég nincs már kitől: az én Tibi barátom, aki összesen egy hónappal és három héttel volt fiatalabb nálam, életének egy nehéz szakaszában, alig több mint huszonhat évesen felakasztotta magát. Ez a szívzorongató végkifejlet azonban már messzi túlmutat közös indiántörténetünkön.) Mégis annál folytatva: egyre többet voltunk együtt iskolán kívüli időben is. A kezünkbe került „szakirodalom” alapján tőlünk telhető ügyességgel felszerelést – tolldíszes homlokpántot, íjat-nyilakat – gyártottunk magunknak, s valódi indiánok gyanánt jártuk be hétvégeken a Nagyerdő távolabbi, rejtett zugait. A sebtiben megalakított iskolai úttörőcsapatba kötelező volt belépnie mindenkinek, ám csapatvezetőnkél, a cserkészmulttal is rendelkező Kovács Lajosnál sikerült kijárnunk, hogy alakíthassunk egy indián örsöt, így összejöveteleinken – az örsi névnek megfelelően – többnyire azzal foglalkoztunk, amivel kedvünk tartotta, s ez valamelyest kárpótolt bennünket a szovjet minta szerint megszervezett s a kommunizmus meg a proletár nemzetköziség jegyében működő úttörőmozgalom általános unalmáért. Ráadásul „törzsi” létszámunk is gyarapodott néhány fővel. Mindazonáltal abban állapodtunk meg egymással, hogy legfontosabb titkainkba nem avatunk be mindenkit. Nagyerdei rejtekhelyeinkre például csupán egy-két megbízhatónak ítélt társunkat vezettük el. A legnagyobb titoknak pedig mindvégig mi ketten maradtunk a gazdái. Olvasmányaink révén volt némi tudomásunk róla, hogy a XIX. század folyamán véghezvitt népirtások elcsitulta utáni időszak is elég sok sanyarúságot tartogatott Amerika őslakói számára. Adatszerű, részletes ismereteink igen szegényesek voltak ugyan, de amit tudtunk,

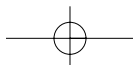
mi azt is épp elegendőnek ítéltük ahhoz, hogy elhatározzuk: ennyi bajt és igazságtalanságot nem szabad, nem lehet szó nélkül hagyni, ezért mi teszünk is érte valamit, hogy mindez megváltozzék! A szorosan, szigorúan őrzött országhatárok közé rekesztve, realitásérzékünk sovány maradéka jóvoltából úgy döntöttünk, hogy egyelőre mellőzzük a helyszínen folytatott szervezkedés – végső esetben akár a fegyveres harc – eszközeit; a világ, az emberek figyelmét viszont okvetlenül és haladéktalanul ráirányítjuk a helyzet tarthatatlanságára. Nem olyan időket éltünk akkoriban, hogy nyíltan és kockázat nélkül ki lehetett volna állni a nagy nyilvánosság elé: 1949-et, '50-et írtunk, s még a magunkfajta kamaszfiúk többsége is tisztában volt vele, hogy aki túl hangosan szólal meg (hacsak nem Rákosit vagy Sztálint meg a társaikat magasztalja), egykettőre valami zártabb helyen találhatja magát. Ez okból a csendes, névtelen agitációra esett a választásunk: röpcédulázni fogunk! Szereztem valahonnét egy darabka linóleumot, esernyődrótból reszelt-köszörült vésővel kimetszettem belőle a negatív nyomódúcot, fonákára sima, vékony deszkalapot ragasztottam, valahonnét még egy kissé viseltes bélyegzőpárna is került, s máris elkezdődhetett a tenyérszerű cédulák gyártása. A fekvő téglalap alakú papírlapocskák közepét egy szépen feltollazott, füstölő békepipa rajza foglalta el, felette magyarul, alatta pedig angolul (ugyanis – természetesen – nem csak a hazai lakosságnak szántuk felhívásunkat) ott ékeskedett enyhén ívelő alakban a kulcsmondát: „Segítsd az indiánokat, ahol csak lehet!” Hogy az általunk megszólított jó szándékú ismeretlenek mi úton-módon szegődhetnének a nemes ügy szolgálatába, arról kevés fogalmunk volt, ám úgy vélekedtünk: mi teljesítjük az önként magunkra vállalt feladatot, a továbbiakon pedig hadd törje más is a fejét. Kötegnyi röpcédulával felszerelve jártuk végig a környéket, főleg a Libakert mögötti csendes kis mellékutcák, Szekfű utca, Viola utca – hová tűntek ezek is azóta! – földszintes sorait, s óvatosan, hogy illegális ténykedésünkkel feltűnést ne keltsünk a járókelők előtt, odarajzszögeztük azokat nagyjából szemmagasságban a kapufélfák hasadékokkal teli akácoszlopaire meg a melán düledező kerítések szürkére avult deszkáira. Aztán lesben állva figyeltünk. Korra délután volt, rekkenő nyári meleg, alig járt ember arrafelé, s aki járt, az is csak ment az orra után. Végre megjelent egy harminc év körüli, szemüveges férfi – első pillantásra látszott rajta, hogy nem annyira szerszámokkal, mint inkább könyvekkel foglalkozó valaki lehet –, s tűnődő tekintete rátévedt a mi röpcédulánkra. Meg is állt azonnal. Izgatottan figyeltük rejtkehelyünkéről: vajon mit fog majd tenni? Odalépett a rozzant kerítéshez, szemüvegét megigazítva gondosan elolvasta a felhívást, majd a rajzszöveget kihúzva közelebről is szemügyre vette. Végül – láss csodát! – határozott mozdulattal még feljebb tűzte: legalább egy jó arasznyival magasabbra. Ez a mi emberünk! – mondtuk magunk közt diadalmasan. Megszólítani azonban nem volt merszünk. Mint ahogy ahhoz is hiányzott belőlünk a kellő bátorság, hogy a kiterjedt város forgalmasabb utcáin-terein röpcédulázva toborozzunk híveket s pártfogókat elnyomott, megtizedelt, kismimizett indiánjaink ügyének. (Itt nyomban és óhatatlanul felmerül a kérdés: ha valóban nemcsak honfitársainkat óhajtottuk rábírní, hogy szegődjenek az Ügy szolgálatába, úgy a magyaron kívül miért épp s főleg miért *csak* angolul terjesztettük felhívásunkat? Nos, ennek több oka is volt, egyebek közt az idegen nyelvekben való járatlanságunk. Németül s a szomszédos országokban beszélt nyelveken például

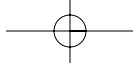
egy kukkot sem tudtunk. Egyévi latin után némi ügyel-bajjal talán össze tudtam volna rakni azt a kurta mondatot latinul is, nem látván azonban komoly esélyét annak, hogy a környéken lakó bolgárkertészek és kiskerttulajdonosok szívét és szándékát épp e klasszikus nyelv hangzatai indítják majd meg, e lehetőségről nyomban lemondtunk. Mi jöhetett volna még szóba? Persze: az orosz. Valóban fontolóra vettük, hogy harmadikként esetleg orosz nyelven is odaírjuk. Hogy ez mégsem történt meg, annak több oka is volt. Először is túl kicsi volt a rendelkezésünkre álló linóleumlapocska: ha még egy mondatot rázsúfolunk, az elvette volna a helyet a békepipától, amelyről viszont nem akartunk semmiképp lemondani. Kár volna elhallgatnom azt is, hogy orosz nyelvtudásunk akkortájt olyan kezdetleges fokon állt, hogy még a cirill ábécé betűinek hangértékével sem voltunk tisztában maradéktalanul. Ugyan angolul sem igen értettünk, ám egy agyonforgatott magyar–angol zsebszótárból elő tudtuk bogarászni azt az öt-hat szót, amire szükségünk lehetett. Aztán volt még itt valami egyéb is. A háború végén szerzett személyes tapasztalataink s a belőlük fakadó bizalmatlanság ellenére az évek óta nagy erővel működő hivatalos propaganda is megtette a magáét. „A Szovjetunió az elnyomott, kizsákmányolt népek nagy barátja.” „A Szovjetunió a szabadságszerető népek világméretű harcának élére áll, bárhol éljenek is a Földön.” „A cári Oroszország a népek börtöne volt, ellenben a nagy Szovjetunió a testvéri népek dicső hazája, ahol békében, boldogan élnek együtt különböző népek, s egymással vállvetve küzdenek a kommunizmus végső győzelméért, töretlenül haladván előre a fényes jövő felé.” Effélékről szólt a városban felállított hangszórókból harsogó, majd az énekari próbákön általunk úgyszintén betanult mozgalmi dalok többsége is, például a „Siroká sztrana mojá rodnája” kezdetű (amelynek kezdő sorát egyébként évtizedeken át hallhattuk a moszkvai rádió jól ismert szünetjeleként): „Drága föld szülőhazánknak földje, / drágakőnél drágább kincset ad. / Nincs a Földön gazdagabb, szebb ország, / minden ember érzi, hogy szabad!” Sejtettük, éreztük persze – hogyisne éreztük volna – a fülbemászó dallam s a derűs, lelkesítő szöveg mögül kitetsző hamisságot, azonban ezúttal is bebizonyosodott a régóta ismeretes szabály érvényes volta: ha valamely valótlan-ságot, hazugságot – vagy ami azzal egyértékű: féligazságot – hosszan, kitartóan s kellő odaadással hangoztatnak, az előbb-utóbb a valóság képét ölti magára. (Ki ne tudná: részint ebből élnek a reklámszakemberek, de a politikusok arculattervezőinek s a pártok kampányszervezőinek többsége is erre épít; a politikusokról – tisztelet a kivételnek – nem is szólva). Elégséges ismeretek, hiteles hírek híján lassan mi is kezdtünk hajlani rá, hogy elhiggyük: a nagy Birodalom valóban az egymással egyenlő, szabad népek hazája, ahol a nyelve és nemzetisége miatt senkit nem érhet bántódás, s hogy mindazok a bajok és hiányosságok, amelyek a mindent elborító propaganda tűzpiros selyemleple alól is előfeketéllenek, elsősorban az évekig tartó, pusztító háború következményei. Nem akadt senki, aki a kissé más bőrszínű és arcfelépítésű közép-ázsiai: kazak, kirgiz, üzbég – oroszul egyöntetűen csornodzsopij, azaz „fekete seggű” sorkatonák vörös hadseregbeli megaláztatásairól beszámolhatott volna. Gulagról, kitelepítésekről, népek és népcsoportok tömeges deportálásáról pedig nem is hallhattunk. Évekbe, de inkább évtizedekbe telt, míg a lassacskán s rendszertelenül előszivárgó hírek nyomán a fentebb idézett egyik mondat valódi párja is megfogalmazódott

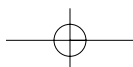
bennünk: ha a cári Oroszország a népek börtöne volt, úgy a Szovjetunió a népek vesztőhelye. „A mi népünk ellen már negyven éve egy hadüzenet nélküli nukleáris háború folyik” – jelentette ki a közép-ázsiai atomfegyver-kísérletek ellen tiltakozó Szemipalatyinszk–Nevada Antinukleáris Mozgalom egyik kazak nemzetiségű képviselője még a '80-as évek közepén. „Oroszország azt a sorsot szánta népünknek, mint ami az észak-amerikai indiánok osztályrésze lett” – hangoztatta a jeles hanti író már a XXI. század elején. Hogy a vörössel s arannyal pompázatosra kifestett színpalak mögött valójában mi is zajlott csaknem hetven esztendőn át, arról egyebek közt a kitelepített csecsenek, krími tatárok, volgai németek számolhatnának be kellő hitelességgel. Már aki túlélte a szovjet nemzetiségi politika sztálini változatát. Akik nem éltek túl – s közéjük tartoznak a szó legszorosabb értelmében talán nem kiirtott, „csupán” az életfeltételeiktől megfosztott csekély létszámú szibériai kisépek utolsó írmagjai –, azok már hallgatnak. Mélyen és véglegesen. S itt bezárom ezt a zárójelet is.)

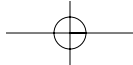
De valamiképp el ne feledkezsem indián éveim egyik fontos hozadékáról: ez irányú keresgéléseim-kutakodásaim során ébredt fel bennem a kíváncsiság, majd a tartós érdeklődés a néprajz iránt. (Meg kell vallanom: van némi nehézségem ezzel az elnevezéssel. Jóllehet pontos megfelelője az ógörög etnográfának, ám úgy gondolom, mind a -gráfia, mind pedig a -rajz – eléggé egyoldalúan – túlhangsúlyozza e tudományág leíró jellegét. A Nyugat-Európában meg Amerikában használatos s a szakirodalom területén manapság már nálunk is terjedőben levő *antropológia* megjelölést sem tartom szerencsésnek: magyarul ez a szó – főleg így, egymagában – más fogalomkört takar. Nemigen remélhetem, hogy a tudomány illetékesei hallgatnak a szavamra, de úgy vélekedem, hogy magyar nyelven a *népismeret* szó pontosabban és teljesebben fejezi ki mindazt, amit jelölnie kell. Jó-jó, magam is tanultam róla, hogy tudományos szemszögből vizsgálva a nyelvi eszközök – legalábbis az esetek túlnyomó többségében – nem ábrázolnak, s pusztán közmegegyezés kérdése, milyen hangsor minő fogalom jelentését hordozza. Ám ha teljesen szabad utat engedünk a pusztá konvenciónak, az az út előbb-utóbb a káoszba, a szervesetlen, rendezetlen, kiismerhetetlen összevisszaságba vezet.) A népismeret iránti ösztönös kíváncsiságom hamarosan rátalált arra a kiváló minőségű szellemi táplálékra, amely széles és átfogó, ezenfelül részleteiben is gazdag ismereteket adott számomra, ráadásul pedig – mondhatni: máig hatóan – ébren tartotta és kitágította érdeklődésemet. Ezúttal is – mint már annyiszor – a jószerecsse szegődött mellém. Bejáratos voltam a velünk egy portán lakó Vass családhoz. Mint ahogy korábban említettem, ők az utcafrontra néző, magasföldszinti lakásnak abba a felébe költözködtek be, ahová mi annak idején, nyomban a harcok elcsitulásával a pince mélyéből felóvakodtunk negyvenöt kora tavaszán. Három cseperedő kisfiuk az évek során lassacskán kezdett játszótársi státusba sorolódni, s ez többnyire kapóra jött nekem, hogy be-bekopogjak hozzájuk a kapualjból nyíló ajtón. Ilyenkor rendszerint oda-oda-somfordáltam a nagyobbik szobában álló könyvesszekrény elé, hogy szemügyre vegyem a szorosan egymás mellett sorakozó könyveket. Sokkal több könyvük volt, mint nekünk, kérni azonban eleinte röstellkedtem. Végül egy napon Gizi néni mondta ki a várva várt szót: „Szeretnéd elolvasni valamelyiket?” – „Igen.” – „Akkor hát itt van ez, vigyed! Csak vigyázz rá!” – S kezembe nyomta Tamási Áron Ábel-trilógiájának első

kötetét az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában. Aztán következett a másik kettő, majd Nyíró József halinakötésű regényei: *Úz Bence*, *A zsidói bölény*. Meg *A Jézusfaragó ember*. Miután ezeket épségben sorra visszaszolgáltattam, elegendő bátorságot éreztem magamban ahhoz, hogy következőleg magam álljak elő egy kéréssel. Rég szemet szúrt már a szekrényben négy testes kötet egymás mellett, szürke gerincükön felül a korona, alul az aszimmetrikusan metszett címerpajzs, közbül pedig a cím: A MAGYARSÁG NÉPRAJZA. Valamelyest lentebb mindegyiken az alcím: A magyarság tárgyi néprajza I., illetve II., s A magyarság szellemi néprajza III., IV. Egyszer aztán nagy merészen kiemeltém a szekrényből az első kötetet, s kíváncsian belelapoztam. Hátamon végigborzongott az izgalom: ez nagyon, de nagyon érdekes! Ekkor lépett be a szobába Józsi bácsi. Nyomban odafordultam hozzá: „Ezt a könyvet is elvihetném egy időre?” – „Mutasd: melyik az? Hát persze, hogy el. De ne csak az első kötetet! Vigyed mind a négyet egyszerre!” Boldogan, mint valami becses zsákmányt, cipeltem haza karomon a négy hatalmas kötetet, s attól fogva heteken, de inkább hónapokon át búvárokodtam bennük. Hogy mi is volt, ami annyira rabul ejtett olvasgatás, lapozgatás közben, arról akkoriban, alig 13 évesen még aligha tudtam volna pontosan, szabatosan számot adni. Mai eszemmel talán így mondanám: a hagyományos népi kultúra szinte határtalan – de persze: nem parttalan – gazdagsága, eleven változatossága. Amivel egyébként – falusi rokonság ide vagy oda – igazából e négy kötet jóvoltából szembe-sülhettem először. A környékbeli falvak népe – köztük az én rokonságom – ha egészen városiasá nem is vált (egyelőre), addigra igencsak elszakadt már tulajdon hagyományainak legjavától: viseletéből rég kivetkőzött, dalait elfelejtette, a téli-tavaszi ünnepekhez s a nyári-őszi munkákhoz kötődő szokásaiból legfeljebb némi törmelék maradt. Nehezemre esik szenttelen tárgyilagossággal ide leírnom: népdalokat, *igazi* népdalokat én kisiskolás koromban hallottam s tanultam először az énekórákon, majd pedig cserkészként a szerda délutáni foglalkozásokon. Nem kevés büszkeséggel mesélgette rólam Anyám az ismerősöknek, hogy jóformán járni sem tudtam még, de énekelni már igen: alig egyévesen a babakocsi peremébe kapaszkodva s ütemesen rugózva „adtam elő” a Julcsika, Tercsike kezdetű, akkoriban széltiben népszerű kuplét. (A mai 75–80 esztendősek néhányja talán még emlékezhet rá.) Ha lakodalom, szüret, disznóölés, keresztelő vagy névnap alkalmából valami mulatságra került sor, divatos műdalokon s „örökzöld” magyar nótákon kívül még faluhelyen vagy tanyán is leginkább csak az első vagy második világháború katonanótáit zengte a nép, s húzta a cigány – ha tellett cigányra. Bizonyára másféle dalkörnyezet vett volna körül, ha a nagy Hortobágy, esetleg valamelyik Tisza-menti vagy szabolcsi, szatmárszéki falu lett volna a szülőhelyem. Ám akkor meg mindannak híjával maradtam volna, amit – míg benne felnevekedtem – Debrecen adott: sok-sok egyéb közt épp a Vassék könyvszekrényében felfedezett négykötetes, nagy alapművet. Mert hogy számomra alpmű volt, az tagadhatatlan: mindaz, amit népismeret terén több-kevesebb (belátom: inkább kevesebb) rendszerességgel sikerült összeszededgetnem, s – kizárólag a magam számára – valaminő rendszerbe foglalnom öt-hat évtized alatt, erre a kezdeti alapra épült-rakódott. Az újabb kutatások nyomán született munkákat, összefoglaló jellegű kiadványokat – például a *Néprajzi Lexikon* részletekben gazdag köteteteit – természetesen nem he-

lyettesítheti a Bátky–Visky (s hogy a többi szerző úgyszintén megemlíttessék: Györffy, Kodály, Horger)-féle Nagy Mű. De hisz nem is lexikonnak készült. Sőt egyik legfőbb erénye épp az, hogy nem lexikon: nem gépiesen ábécésorba szedett címszavak dobozáiban, hanem a természetes – mondhatni: szerves – összefüggések szerint rakja rendbe s adja közre a magyarságra vonatkozó népismeret legfontosabb tudnivalóit. Így anélkül, hogy szájbarágósan erőltetné, e négy kötet olvastán csakhamar kialakul az emberben az egészzet együtt látó szemlélet. Vagyis az, hogy a népi műveltség egyes területei nem – legfeljebb mesterségesen – választhatók el egymástól, s hogy egymás nélkül hiánytalanul aligha érthetők meg. Nem valami eget verő felfedezés volt ez részemről, s időbe telt, míg a négy kötetet újra meg újra kölcsönkérve s bennük el-elmerülve lassacskán ráébredtem az összefüggésekre és a kölcsönös meghatározottságokra. Ám ez a ráébredés – noha nem vált s már nem is válik belőlem soha (Lükő Gábor ironikus szavát idézve) *néprajzológus* – kihatott szemléletemre, sőt évtizedekkel későbbi munkáimra is. Így például amikor elkezdtem ismerkedni s barátkozni – egyebek közt – a kirgiz, a kazak, a baskír meg a többi nép költészetével (természetesen a nyelvük tanulmányozásán túl), lehetőségeimhez mérten törekedtem abban is tájékozódni, milyen (volt) a hagyományos életmódjuk, mik a szokásaik, milyen a népzenejük, a díszítőművészetük, a viseletük és így tovább. Mindennek nem afféle „kötelező” feladatként jártam utána: egyszerűen a kíváncsiság sarkallt folyton, hogy valami mást, valami többet is megtudjak még azonkívül, amit a dalok, közmondások, hősénekek, mesék szövege rejt magában. Ennek a – gondolom: eleve adott, mert velem született – kíváncsiságnak a fogódzóira s iránymutatóira azonban ama négy kötetben találtam rá tizenhárom esztendősen. Az volt tehát a második lépcső. (Az első, mint említettem: az indiánok.) Idekivánkozik még a habent sua fata libelli jegyében, hogy jó ideje már saját tulajdonomként vehetem kézbe *A magyarság néprajza* köteteit: időközben sikerült megvásárolnom az egyik kecskeméti könyvesbolt antikvárkínálatából. Ám addigra rég kinőttem az iskoláskorból. (A tanulókból talán még nem.)

A Hitel decemberi számának szerzői

<i>Bernáth Árpád</i> (1941) Szeged	<i>Kerekgyártó György</i> (1970) Dunaharaszti	<i>Szakolczay Lajos</i> (1941) Budapest
<i>Bobory Zoltán</i> Székesfehérvár	<i>Kós András</i> (1914) Kolozsvár	<i>Tamás Menyhért</i> (1940) Budapest
<i>Bónis Ferenc</i> (1932) Budapest	<i>Mórocz Zsolt</i> (1956) Kőszeg	<i>Vallasek Júlia</i> (1975) Kolozsvár
<i>Botár Attila</i> (1944) Veszprém	<i>Olasz Sándor</i> (1949) Szeged	<i>Varga Csaba</i> (1941) Budapest
<i>Buda Ferenc</i> (1936) Tiszakécske	<i>Papp Endre</i> (1967) Budapest	<i>Wodianer-Nemessuri Zoltán</i> (1948) Budapest
<i>Csoóri Sándor</i> (1930) Üröm		

